

Görkəmli ictimai-siyasi xadim, pedaqoq və publisist

Görkəmli yazıçı, dramaturq, publisist və maarifçi kimi Nəriman Nərimanov Azərbaycan ədəbiyyatının müərrəqqi, demokratik fikirlərlə zənginləşməsinə böyük töhfələr vermiş, xalqın taleyində mühüm rol oynamışdır. Bu il aprelin 14-də xalqımızın bu böyük oğlunun anadan olmasının 153 ili tamam olur. Bu münasibətlə Nəriman Nərimanov irsinin tədqiqatçısı və "Respublika" qəzetinin baş redaktoru olmuş professor Teymur Əhmədovun ədəb haqqında yazısını oxuculara ixtisarla təqdim edirik.

Nəriman Kərbəlayı Nəcəf oğlu Nərimanov 1870-ci il aprel ayının 14-də Tiflis şəhərində yoxsul bir ailədə doğulmuşdur. Ona əslən Cənubi Azərbaycanın Urmiya mahalından olan ulu babasının adını vermişlər. Nəriman hələ kiçik yaşlarından öz ağıllı davranışı, iti zəkası, həssaslığı ilə diqqəti cəlb etmişdi. Həlimə xanımın şirin nağılları, Kərbəlayı Nəcəfin böyük qardaşı Əlimirzənin ürekaçan söhbətləri balaca Nərimanın mənəvi qidasına çevrilmişdi. Nəriman 1879-cu ildə Tiflis ruhani məktəbinə daxil olur. Zaqafqaziya maarif müfəttişliyinə tabe olan bu məktəbdə proqram şəriət dərsi, Azərbaycan, fars və ərəb dillərinin tədrisi daxil edilse də, təhsil əsasən rus dilində keçirilirdi. Buna görə də Nəriman ciddi çalışır, çoxlu mütaliə edirdi. İlk təhsil müvəffəqiyyətlə başa çatır. Nəriman 1885-ci ildə məktəbi bitirir, təhsilini davam etdirmək üçün Qori şəhərindəki Zaqafqaziya müəllimlər seminariyasına hazırlaşır. N.Nərimanov seminariyanın ibtidai hazırlıq kursuna 1885-ci ildə, on beş yaşında ikən daxil olmuşdu. Seminariyanın qeyri-adi həyatı sıxıntılı idi. Burada tələbələr ağır rejim şəraitində təhsil alırdılar. Rus dilinə və şəriət dərslərinə xüsusi qayğı göstərilirdi. Prof. Əziz Şərifin dediyi kimi, "çar mütəqiyətinin fikrincə, rus dili gələcək müəllimləri çarizmin yerlərdəki ruslaşdırma siyasətinin təbliğatçısına çevirməli, şəriət işə onların qulluq vaxtı dindarlıq mövqelərində möhkəm durmalarını təmin etməli idi". Seminariyanın ağır qayda-qanunu, qapalı pansion həyatı gənc Nərimanın qəlbini sıxırdı. Lakin oxumaq arzusu onun varlığına hakim kəsilmişdi; o, hər şeylə maraqlanırdı, müntəzəm mütaliə edirdi. Nərimanın elmə coşğun marağı onun ilk müəllimləri - Səfərəli bəy Vəlibəyovun, Nikolay Lomaurinin, Əbdüsalam Axundzadənin və Karp Urusovun nəzərini cəlb etmişdi. Onlar Nərimanın gələcəyinə inanır, ona qayğı ilə yanaşırdılar. Səfərəli bəy Vəlibəyovun şəxsiində gənc Nəriman özünün ən yaxın məsləhətçisini tapmışdı.

Nəriman 1886-cı il may ayının 21-də tatar şöbəsinin yuxarı hazırlıq kursuna dəyişdirilir və burada bir il oxuyur. Yuxarı hazırlıq kursunda Nərimanın qayğısı artmışdı. Seminariya tələbələri demək olar ki, səhərdən axşama kimi ciddi nəzarət altında çalışırdılar. Onlar rus dili və şəriət dərsləri ilə yanaşı, həndəsə, cəbr, tarix və coğrafiya fənləri keçir, musiqi və məhni öyrənirdilər. Seminariyanın pedaqoji şurasının 30 may 1887-ci il tarixli protokolundan məlum olur ki, yuxarı hazırlıq kursunu mü-

vəffəqiyyətlə bitirən N.Nərimanov seminariyanın üçillik əsas şöbəsinə dəyişdirilmişdir.

Nəriman hələ seminariyada oxuyarkən taleyini xalqın taleyinə bağlamışdı. O, doğma xalqa, vətənə xidməti müqəddəs vətəndaşlıq borcu və şərəf bilirdi. "Kəşkül" qəzeti 28 iyun 1890-cı il tarixli nömrəsində yazırdı: "Qori darülmüəllimin məktəbini bitirənlərdən bir qrupuna iyun ayının 6-da müəllimlik şəhadətnaməsi verilmişdir. Bunlardan biri də tiflisli N.Nərimanzadədir. Müəllimlik şəhadətnaməsi alanlar bu günlər mətbəə-mizə dəxi gəlib, irəlində vətən və əbnayi-vətənə xidmətlər edəcəklərini vəd vermişdirlər".

Məlum olduğu kimi, N.Nərimanovun ictimai şüur və düşüncələri, maarifpərvərlik baxışları Zaqafqaziya müəllimlər seminariyasında oxuduğu vaxtlar (1885-1890) yaranmışdır. Bu dövrdə seminariyaya mürtece fikirlə S.N.Sterleskin rəhbərlik edirdi. Onun dövründə seminariyanın ciddi, sərt qayda-qanunları daha da kəskinləşmişdi. Qafqaz təhsil dairəsinin müdiri K.P.Yanovskı qatı monarxiyaçı müəllimlərin köməyi ilə tələbələr arasında milli ayrı-seçkilik əhvali-ruhiyyəsi yaradır, yerli dillərin tədrisinə qarşı çıxır, mütərəqqi ideyaların yayılmasına yol vermirdi.

İyirmi yaşlı Nəriman 1890-cı il sentyabr ayının 1-dən Tiflis quberniyasının Borçalı qəzasındakı Qızılhacılı kənd ibtidai məktəbində müəllimlik fəaliyyətinə başladı. Nəriman seminariyanın hələ son kursunda ikən Aleksandrovska müəllimlər institutunda təhsilini davam etdirmək istəyirdi. Lakin atasının 1889-cu il noyabr ayının 20-də ürək xəstəliyindən qəflətdən vəfat etməsi onun gələcək planlarını pozdu. O, sonralar öz tərcümeyihalında yazırdı: "Hələ seminariyanın buraxılış sinfində oxuyarkən mən təhsilimi müəllimlər institutunda davam etdirmək arzusunda idim. Lakin təəssüf ki, seminariya sinfini qurtarmağa bir neçə ay qalmış atam vəfat etdi. Bu hal mənə çox ağır təsir etdi. Mən təhsilimi davam etdirmək arzusunun əl çəkdim və atamın vəfatından sonra yaşamaq üçün heç bir vəsaiti olmayan ailəmiz haqqında fikirləşməli oldum".

Məktəbə üç-dörd uşaq gəlirdi ki, bunlar da yerli bəylərin balaları idilər. Lakin yerli bəylər məktəbə soyuq münasibət bəsləyirdilər. Onlar Nərimanın yoxsul kəndlilərlə rəftarından narazılıq edirdilər. Çünki Nəriman Qızılhacılıya gələn ilk gündən yoxsul kəndlilərin xeyir-şərinə qarışırdı, yeri düşəndə onların təəssübünü çəkirdi. Bir hadisə isə yerli bəylərin

Nərimana münasibətini daha da kəskinləşdirmişdi. Nərimanın avam kəndli kütlələrinin gözüünü açması, onun təəssübünü çəkəməsi yerli bəylərin narazılığı ilə qarşılanırdı. Onlar öz uşaqlarını məktəbə buraxmırdı, məktəb vergisindən boyun qaçırırdı, gənc müəllimi təqib edirdilər. Nəticədə Nəriman Qızılhacılı kəndini tərk etməyə məcbur olur.

Nəriman Nərimanovun Bakı həyatı ağır, məşəqqətli keçsə də, şərəfli və mənalı olmuşdur. Ömrünü doğma xalqının maariflənməsi və mədəni yüksəlişinə həsr etmiş gənc müəllim üçün Bakı şəhəri əsl mübarizə meydanı idi. Çünki neft və milyonlar səltənəti feodal münasibətləri çərçivəsinə siğmirdi, bətnində sürətlə böyüməkdə olan burjuva ictimai münasibətlərinin mənəvi əzabını çəkirdi. Siyasi-ictimai və mədəni aləmdə bir təşviş və narahatlıq vardı. Zəmanə tərəqqi və yüksəliş sorasında idi. Belə bir vaxtda Bakıya gələn Nərimanın iyirmi bir yaşı vardı. O, gənclik eşqi və ehtirası ilə müəllimlik fəaliyyətinə başlayır. Lakin çox çəkmir ki, xalq arasında maarifpərvər xadim kimi tanınır. Nəriman Bakıda yaşadığı on il ərzində bacarıqlı müəllim, görkəmli yazıçı, tərcüməçi, alovlu jurnalist və istedadlı aktyor kimi ümumxalq şöhrəti qazanır. Bakının mədəni həyatında nurlu çiray olan Nəriman zülmət səltənətini işıqlandırır, həmvətənlərini qəflətdən ayıdır, onlarda ictimai mühitə qarşı tənqidi münasibət oyatmağa çalışırdı.

Gənc Nəriman Qızılhacılı kənd məktəbini tərk etdikdən sonra bir müddət işsiz qaldı. Tiflis mahalının Borçalı qəzasında müsəlman məktəbi yox idi. Buna görə də əmisi Əlimirzə ona Bakıya köçməyi məsləhət görmüşdü. Çünki Sultanməcid Qənizadə və Həbib bəy Mahmudbəyovun Bakıda açdıqları yeni tipli "Rus-tatar məktəbi"nin şöhrəti bütün Qafqaza, Orta Asiyaya yayılmışdı. Gənc Nəriman özü də Bakıda belə bir xüsusi məktəb açmaq istəyirdi. Onun arzusu A.O.Çernyayevski və S.Vəlibəyovu da sevindirdi. Onlar istedadlı və işgüzar tələbə kimi tanıdıqları Nərimanın Bakıda rus-tatar məktəbi açmaq istədiyini bəyəndilər. N.Nərimanov Bakıya gəlməsi haqqında sonralar yazırdı: "Rus-tatar məktəbi" açmaq məqsədilə Bakıya köçdüm. Belə ki, həmin ildə Bakı şəhər idarəsi rus-tatar məktəbləri açmağa başlamışdı. Mən yeni açılmış rus-tatar məktəblərinin birinə daxil olmağı məqsəduyğun hesab etdim, mənim xahişim qəbul olundu. Lakin elə bu vaxt Bakıda Pobedonostsevin şəxsi progimnaziyası açıldı. Ora əlifba şöbəsinə dərs deməyə seminariyada təhsil almış müəllim lazım oldu. Bəzi adamların zəmanəti ilə mən hazırlıq sinfinin aşağı şöbəsinə müəllim təyin olundum. Orada progimnaziyanın şəhər gimnaziyasına çevrilməsinə qədər işlədim. Belə ki, Maarif Nazirliyinin sərəncamına əsasən müsəlman müəllimi dövlət qulluğunda iş-

ləyə bilməzdi. Ona görə də mən ştatdan kənar qaldım. O zaman yerli realni məktəbin direktorunun binagüzarlığına əsasən mən cənab marif naziri tərəfindən realni məktəbə sinif mürəbbilərinin ştatlı köməkçisi təyin olundum. Həmin ilin yazında Bakı kişi gimnaziyasında eyni vəzifəyə keçirildim".

N.Nərimanov Bakıda milli qiraətxana açılmaması da çox narahat edirdi. Nəhayət, o, 1894-cü ilin aprel ayında qiraətxananın açılmasına nail oldu. Nəriman onu yaşatmaq üçün teatr tamaşaları təşkil edir, xarici ölkələrin kitabxanaları ilə sıx əlaqə yaratmağa çalışırdı. Bu vaxt onun "Nadanlıq" əsəri çapdan çıxır. Nəriman ikinci dram əsəri "Dilin bəlası" üzərində işləyir. 1895-ci ildə "Dilin bəlası" komediyası nəşr olunur. 1896-cı il may ayının 7-dən N.Nərimanov Bakı realni məktəbində sinif mürəbbilərinin ştatlı köməkçisi vəzifəsinə təyin olundu. Eyni zamanda həmin vəzifəyə görə ona kollec katibi mülki rütbəsi də verildi. N.Nərimanov 1896-cı ilin sentyabr ayının 1-dən isə Qafqaz təhsil dairəsi müdirinin təklifi ilə Pobedonostsevin şəxsi progimnaziyası bazası əsasında yaranan imperator III Aleksandr adına Bakı kişi gimnaziyasında eyni vəzifəyə dəyişildi. Burada N.Nərimanov özünü işgüzar, nümunəvi müəllim kimi göstərdi.

1900-cü il yanvar ayının 1-də yüksək səviyyəli pedaqoji xidmətlərinə görə N.Nərimanov üçüncü dərəcəli Müqəddəs Stanislav ordeni ilə təltif edildi. Bu, N.Nərimanovun uzun illər pedaqoji sahədə çəkdiyi böyük zəhmətin bəhrəsi idi. Qafqaz təhsil dairəsi müdirinin 1899-cu il 3 noyabr tarixli rəsmi məlumatında deyilir: "Cənab Nərimanov öz qulluq vəzifələrini can-başla və diqqətlə icra etməsi, sağlam fikirliliyi, ruslara məhəbbəti və hökumətə sədaqəti ilə həmişə fərqlənmişdir".

N.Nərimanovun pedaqoji fəaliyyəti sadəcə müəllimliklə məhdudlaşmırdı. O, həm də ictimai xadim kimi Azərbaycanda maarif və mədəniyyətin yayılmasına ciddi təsir göstərirdi. 1891-1900-cü illər ərzində N.Nərimanov "Nadanlıq", "Dilin bəlası", "Bahadır və Sona", "Nadir şah" əsərlərini yazmış, N.V.Qoqolun "Müfəttiş"ini tərcümə etmiş, üç derslik hazırlamış, eyni zamanda müəllim və şagirdlərə kömək arzusu ilə nəzəri biliyi və təcrübəsi əsasında yeni dərs kitabları yaratmışdı. Həmin dersliklərdən biri "Türk-Azərbaycan dilinin müxtəşər sərf nəhvi", ikincisi "Müsəlmanlar üçün müəllimsiz rus dilini öyrənməkdən ötrü asan kitabça", üçüncüsü "Müəllimsiz türk dilini öyrənməkdən ötrü ruslar üçün asan kitabça" adlanırdı.

N.Nərimanova görə teatrın başlıca vəzifəsi insanların diqqətini ətrafda baş verən hadisələrə cəlb etmək, özbaşınalığa, haqsızlığa və zülmə qarşı onlarda nifrət hissi oyatmaq idi. Deməli, N.Nərimanov ictimai heyatda və məişətdə olan

"pis əməlləri" səhnədə göstərməklə, müasirlərinə ibrət və nəci sifətlər aşılamaq niyyətində idi. Çünki gənc yazıçı pis əməlləri ictimai həyatın, insanlığın avamlığında, "mərifətsizliyində", mədəni geriliyində axtarırdı. Bu maarifçilik dünyagörüşü onun ilk dram əsərlərinin əsas ideya məzmununu ifadə edirdi. N.Nərimanovun dramaturji yaradıcılığının tacı - "Nadir şah" (1898) tarixi faciəsi də maarifçilik dünyagörüşünün bəhrəsidir.

N.Nərimanov gənclik dövründən çoxcəhətli fəaliyyəti ilə ictimaiyyətin nəzərini cəlb etmişdi. O, 1891-1902-ci illərdə müəllim, metodist, ilk milli qiraətxananın banisi, yazıçı, rejissor və aktyor kimi zəhmətkeş xalqın böyük etimadını qazanmışdı. Bu, bir tərəfdən dövrün tələbləri ilə, digər tərəfdən isə maarifpərvər gəncin öz şəxsi keyfiyyətləri, doğma vətənə və xalqa tükənməz məhəbbəti ilə bağlı idi. O, hər cür məhrumiyyətlərə, təfki və təhqirlərə sinə gərib milli mədəniyyətin tərəqqisinə çalışırdı.

Maarifpərvər xadimə görə, insanın əsl şərəfi, səadəti və xoşbəxtliyi zəhmətkeş xalqa xidmət etməsindədir. O, həyatın mənasını bunda görürdü. N.Nərimanov xalqın xoşbəxtliyini, gələcək səadətinə həmvətənlərinin xeyirxah əməllərində, onların birgə səylərində axtarırdı. Odur ki, özünü oda-alova vurur, insanlara Prometey kimi həyat nuru bəxş etmək istəyirdi. N.Nərimanovun maarifpərvər gənclərə milli mətbuat yaratmaq arzusu və cəhdi də bu nöqtəyə-nəzərdən çox səciyyəvidir. O, Bakıya gələn ilk illərdən Azərbaycan dilində mətbu orqan yaratmaq yollarını düşünürdü. N.Nərimanov deyirdi: "Əgər Zaqafqaziyada Azərbaycan dilində qəzet çıxsay, onda cəmiyyət də ana dilində qəzet oxuyaraq özünün nə etməli olduğunu, nə də geri qaldığını başa düşərdi. Lakin nə qədər ki, belə bir qəzet yoxdur, yaxşı olar ki, savadlı müsəlmanlar qızıl kimi qiymətli vaxtlarını müsəlmanlar üçün anlaşılmaz bir dildə yazılmış faydasız məqalələrə sərf etməyə əvəzinə, sadəcə tatar dilində bu və ya başqa bir məsələ barədə kitabçalar nəşr etməyə başlasınlar, rus dilini öyrənməyin faydasını yazsınlar və i.a."

N.Nərimanovun qəzet və jurnal nəşr etmək arzusu həyata keçmədi. 1897-1900-cü illərdə S.Qənizadənin Bakıda "Çıraq", "Cəmiyyət" qəzetləri, maarifpərvər xadim Mahmudbəyovla birlikdə isə "Nubar" ədəbi-bədii jurnal çap etmək təşəbbüsü də nəticəsiz qaldı. Çar hökuməti Zaqafqaziyada Azərbaycan dilində qəzet və jurnalın nəşrinə müxtəlif bəhanələrlə mane olurdu. Böyük mütəfəkkir yazıçı Cəlil Məmmədquluzadə maarifpərvər ziyalıların milli mətbuat cəhdlərini və özünün keçirdiyi mənəvi sıxıntıları sonralar kədərli xatırlayıb deyirdi: "Yazmaq istəyirdim! Çox istəyirdim yazmaq! Amma bil-mirdim niyə yazım və kimdən ötrü yazım? Çünki ümidvar deyildim ki, yazdıqlarımı çap etməyə və intişara qoymağa hökumət izn verəcək. Və gördürdüm ki, necə ki, qəzet icazəsini almaq mümkün deyil, habelə də əlyazmasını da kitab surətində birdəfəlik çap etməyə sensor idarəsi mane olur".

Görkəmli dövlət xadimi Nəriman Nərimanov bir siyasi rəhbər və təşkilatçı kimi özünün bütün istedadı, qəlbini bütün hərələri ilə xalqa xidmət etmişdir. N.Nərimanov xalqın, vətənin nurlu sabahı, günəşli səadəti sorasında idi. Onun arzu və idealları həqiqətə çevrilmişdir. ■